

TÜRKİYE'DE İCRA EDİLEN YAYLI HALK ÇALGILARI**Bowed String Folk Instruments Performed In Turkey****Özgür ÇELİK *****ÖZ**

Yaylı halk çalgıları, müzik pratiklerinin en önemli seslendirme araçlarındandır. Bu çalgılar, tıpkı diğer çalgılar gibi icra edildiği toplumun müzik kültürüne uygun bir şekilde gerek şekil ve yapı özellikleri bakımından gerekse icra bağlamında dönüşerek, değişerek günümüze kadar ulaşmıştır. İnsanın en önemli ihtiyaçlarından biri olan müzik yapma ihtiyacı doğrultusunda değişen ve gelişen bu çalgılar, taşındıkları bölgelerde yeni anlamlar kazanarak icra ortamları bulmuştur. Türkiye sahası, kendi kültürel kimliğini yansıtan yaylı halk çalgıları bağlamında oldukça zengin bir bölgedir. Öyle ki her bölgenin ve de her yörenin müzik unsurlarında ve müzik pratiklerinde yaylı halk çalgısına rastlamak mümkündür. Bu bağlamda bu makalede, günümüzde Türkiye’de icra edilen yaylı halk çalgılarından; Kastamonu kemanesi, ıklık, hegit, tırnak kemane, bas kemane, Karadeniz kemençesi, kemençe (Batman, Mardin ve Siirt bölgelerinde icra edilen kemençe), keman ve kabak kemane çalgılarının şekil ve yapı özellikleri yanında, icralarını da merkeze alarak değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bilgiler ışığında karşılaştırma yöntemiyle Türk dünyasında icra edilen yaylı halk çalgıları arasındaki şekil, yapı ve de icra özellikleri bakımından ortak özellikleri tespit edilecek ve Türk dünyası yaylı halk çalgı tipleri ile Türkiye sahasında icra edilen yaylı halk çalgılarının birbirlerine olan etkileri ortaya koyularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaylı halk çalgıları, Kabak kemane, İklık, Hegot, Keman, Kemençe, Kemane

ABSTRACT

Bowed string folk instruments are one of the most important vocal tools of musical practices. Bowed string folk instruments, just like other instruments, have survived to this day by transforming and changing both in terms of shape and structure features and in the context of performance, in accordance with the musical culture of the society in which they are performed. These instruments, which change and develop in line with the need to make music, which is one of the most important needs of man, have gained new meanings and found new performance environments in the new regions they moved to. Turkey is a very rich region in terms of bowed string folk instruments that reflect its own cultural identity. So much so that it is possible to encounter bowed string folk instruments in the musical elements and musical practices of every region and region. In this context, in this article, bowed string folk instruments performed in Turkey today are; Evaluations will be made by focusing on the shape and structure of the instruments Kastamonu kemane, ıklık, hegit, tırnak kemane, bass kemane, Karadeniz kemenche, kemenche (kemenche performed in Batman, Mardin and Siirt regions), violin and kabak kemane, as well as their performances. In the light of this information, common features of the bowed string folk instruments performed in the Turkish world in terms of shape, structure and performance characteristics will be determined by the comparison method, and a conclusion will be tried to be reached by revealing the effects of the bowed string folk instrument types of the Turkish world on each other and the bowed string folk instruments performed in Turkey.

Keywords: Bowed string folk instruments, Kabak kemane, İklık, Hegot, Violin, Kemenche, Hegot, Kemane

EXTENDED ABSTRACT

Bowed string folk instruments are one of the most important vocal tools of musical practices. Bowed string folk instruments, just like other instruments, have survived to this day by transforming and changing both in terms of shape and structure features and in the context of performance, in accordance with the musical culture of the society in which they are performed. These instruments, which change and develop in line with the need to make music, which is one of the most important needs of man, have gained new meanings and found new performance environments in the new regions they moved to. Turkey is a very rich region in terms of bowed string folk instruments that reflect its own cultural identity. So much so that it is possible to encounter bowed string folk instruments in the musical elements and musical practices of every region and region. In this context, in this article, bowed string folk instruments performed in Turkey today are; Evaluations will be made by focusing on the shape and structure of the instruments Kastamonu kemanesi, ıklık, hegit, turnak kemane, bass kemane, Karadeniz kemenche, kemenche (kemenche performed in Batman, Mardin and Siirt regions), keman and kabak kemane, as well as their performances. In the light of this information, common features of the bowed string folk instruments performed in the Turkish world in terms of shape, structure and performance characteristics will be determined by the comparison method, and a conclusion will be tried to be reached by revealing the effects of the bowed string folk instrument types of the Turkish world on each other and the bowed string folk instruments performed in Turkey.

When we examine the bowed string folk instruments performed in Turkey, it is seen that the bowed string folk instruments performed today are Kastamonu kemane, ıklık, hegit, turnak kemane, bass kemane, Karadeniz kemenche, kemenche (kemençe performed in Batman, Mardin and Siirt regions), violin and kabak kemane. While all of these instruments, except the kabak kemane, are performed in the traditional music practices of their own regions, the kabak kemane has become a national instrument and its repertoire has expanded considerably, turning into an instrument on which the works of every region are performed. It is seen that all these instruments, except the kabak kemane, are played by men. Especially in recent years, kabak kemane training has been given in conservatories, which has led to the emergence of female kabak kemane performers. In this context, apart from the kabak kemane, another bowed string folk instrument that is rarely trained in the conservatory is the Karadeniz kemençesi. Today, apart from these two bowed string folk instruments, the conservatories that provide Turkish music education do not provide training in other bowed string folk instruments in the main art branches of Turkish folk music. This appears as an obstacle to the spread of other bowed string folk instruments. Training in bowed string folk instruments in conservatories will ensure that these instruments become widespread. On the other hand, apart from the kabak kemane and Karadeniz kemençesi instruments, the lack of employment of other bowed string folk instruments in institutional areas such as TRT and Ministry of Culture choirs is also an obstacle to the spread of these bowed string folk instruments. If these instruments start to take place in institutional areas, it will be possible to transfer these instruments to future generations and to continue the tradition of performing these instruments.

If we were to give information about the regions where bowed string folk instruments are performed in Turkey; It is seen that the indispensable instrument of the traditional music repertoire of the Black Sea region is kemençe. On the other hand, the violin is an instrument performed by local performers in regions such as Elazığ, Kırşehir, Kırıkkale/ Keskin, Şanlıurfa, Gaziantep and Aydın, Burdur, İzmir and Muğla, where zeybek is performed. On the

other hand, Kastamonu kemane continues to exist as local instruments, as the instrument of the musical practices of the Kastamonu region, and İklık as the instrument of musical practices of the Serik district of Antalya. Again, while Hegit and tırnak kemane are mostly performed by local performers around Fethiye, the kemenche instrument is mostly performed in the traditional music practices of Batman, Mardin and Siirt regions. The most important point that we encounter in all these bowed string folk instruments, except the kabak kemane, is that these instruments are mostly performed only in the local music they belong to and by local musicians. The instrument, also called basname or bass kemane, which has a bassier sound character than kabak kemane, is occasionally performed by professional kabak kemane players.

Türkiye’de geleneksel Türk halk müziği icrasının yapıldığı yaylı halk çalgılarını incelediğimizde, günümüzde icra edilen yaylı halk çalgıların; Kastamonu kemanesi, ıklık, hegit, tırnak kemane, bas kemane, Karadeniz kemençesi, kemençe (Batman, Mardin ve Siirt bölgelerinde icra edilen kemençe), keman ve kabak kemane olduğu görülmektedir. Bu çalgıların çoğu kendi yörelerinde ve o yörenin geleneksel müzik pratiklerinde icra edilirken, özellikle son yıllarda kabak kemane oldukça yaygın olarak icra edilen bir çalgı haline gelmiş ve her yörenin eserinin icra edildiği bir çalgıya dönüşmüştür. Kabak kemane çalgısı 1950’li yıllara kadar çoğunlukla Batı Anadolu’nun dağ köylerinde Yörükler tarafından yerel repertuarın icra edildiği bir çalgıyken, daha sonraki yıllarda çalgının kent ortamına taşınmasıyla birlikte ulusal bir boyut kazanmış ve her yörenin eserinin icra edildiği bir çalgı haline gelmiştir. Kabak kemanenin kent ortamında 1950’li yıllardan itibaren ilk olarak Ankara’da Yurttan Sesler Topluluğu bünyesinde icra edilmeye başlamasıyla birlikte kurumsal bir kimlik kazanması ve de böylece repertuarının genişlemesinden dolayı yerel çalgıdan ulusal bir çalgı haline dönüştüğü söylenebilir. Türkiye sahasında yaygın olarak icra edilen çalgılardan bir diğeri de Karadeniz kemençesidir. Özellikle Karadeniz Bölgesi’nin geleneksel müzik repertuarının vazgeçilmez çalgısı kemençedir. Diğer taraftan keman çalgısı da yine Elazığ, Kırşehir, Kırıkkale/ Keskin, Şanlıurfa, Gaziantep ve zeybek icrası yapılan Aydın, Burdur, İzmir ve Muğla gibi yörelerin yerel icracıları tarafından icra edilen bir çalgı haline gelmiştir. Kastamonu kemanesi, Kastamonu yöresinin, ıklık ise Antalya’nın Serik ilçesinin müzik pratiklerinin çalgısı olarak yerel çalgılar tarafından icra edilen bir çalgı olarak varlıklarını sürdürmektedir. Yine Hegot ve tırnak kemane daha çok Fethiye dolaylarında yerel icracılar tarafından icra edilirken, kemençe çalgısı ise daha çok Batman, Mardin ve Siirt bölgelerinin geleneksel müzik pratiklerinde icra edilmektedir. Bütün bu yaylı halk çalgılarında kabak kemane hariç karşımıza çıkan en önemli nokta, bu çalgıların daha çok sadece ait oldukları yöre müziklerinde ve yöre müzisyenleri tarafından icra edilmesidir. Yine kabak kemanenin daha bas ses karakterine sahip olan basname veya bas kemane olarak da adlandırılan çalgı da zaman zaman profesyonel kabak kemane icracıları tarafından icra edilmektedir.

Türkiye sahasında icra edilen yaylı halk çalgılarını şekil ve yapı özellikleri bakımından kendi içinde sınıflandırdığımızda gövde yapısı; yuvarlak, kayık formunda ve armudi gövde yapısına sahip yaylı halk çalgılarının varolduğu görülmektedir. Kabak kemane gibi yuvarlak gövde yapısına sahip olan çalgı ıklık çalgısı ve Batman, Mardin ve Siirt yörelerinde icra edilen kemençe çalgısıdır. Karadeniz kemençesi gövde yapısı olarak kayık formundadır, Kastamonu kemanesi, hegit ve tırnak kemane ise armudi gövde yapısına sahiptir. Keman çalgısı ise gövde yapısı bağlamında bu üç gruptaki çalgıdan da farklıdır.

Türkiye’de icra edilen yaylı halk çalgılarını icra tekniği bakımından sınıflandırdığımızda iki tür icra tekniği karşımıza çıkmaktadır. Birinci gruptaki yaylı halk çalgıları tellerin üzerine basılarak icra edilirken, ikinci grupta olan yaylı halk çalgıları ise tırnak tekniği olarak bilinen, tellerin telin yan tarafından tırnakla itilmesiyle icra edilen yaylı halk çalgıları olduğu görülmektedir. Tellerin üzerine basılarak icra edilen yaylı halk çalgıları, kabak kemane, ıklık, keman, Karadeniz kemençesi, kemençe ve hegit çalgısıyken, tırnak tekniği ile icra edilen çalgılar ise Kastamonu kemanesi ve tırnak kemane çalgılarıdır.

Tırnak tekniği veya tellerin üzerine basılarak yapılan icra tekniği yanında, Türkiye sahasında icra edilen yaylı halk çalgılarında genel olarak icra tavrı bağlamında da iki grup icra tavrından bahsetmek mümkündür. Kabak kemane, ıklık, keman, hegit, Kastamonu kemanesi ve tırnak kemane tek sesli olarak bir başka ifadeyle çoğunlukla her telin üzerine ayrı ayrı basılarak icra edilirken, iki ayrı telin üstündeki perdelere aynı anda basılarak icra edilen yaylı halk çalgıları da bulunmaktadır. Çok sesli bir duyum oluşmasına neden olan bu icra tavrı, sürekli olarak çift

telde iki ayrı ses basılarak yapılır ve bu icra tavrı Karadeniz kemençesi ve Batman, Mardin ve Siirt yörelerinde icra edilen kemençe çalgısında karşımıza çıkmaktadır. Şekil ve yapı bakımından kabak kemaneye benzer yapıda olan kemençe çalgısı, bu icra tavrı bakımından ise Karadeniz kemençesine benzemektedir. Tıpkı Karadeniz kemençesi gibi üç telli olan bu çalgının akort şekli de Karadeniz kemençesi gibi en alt telden itibaren re-la-mi şeklindedir. İki ayrı telde yer alan ve dörtlü aralıktaki perdelerin aynı anda basılmasıyla icra edilen bu icra tavrı iki çalgıda da çok sesli bir duyuma neden olmaktadır. Örneğin la eksenli bir eser icra edilirken, ikinci parmakla hem do perdesine, hem de üçüncü telde olan sol perdesine aynı anda basılarak icra yapılmaktadır.

Türkiye’de günümüzde icra edilen yaylı halk çalgılarıyla ilgili olarak genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, bu yaylı çalgıları tanıtmaya, zaman zaman birbirleriyle ve Türk Dünyası’nın farklı bölgelerinde icra edilen diğer yaylı çalgılarla karşılaştıracığımız bölüme geçiyoruz. Bu bölümde, çalgıların şekil ve yapı özellikleri yanında, icralarını da merkeze alarak değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bilgiler ışığında karşılaştırma yöntemiyle Türk dünyasında icra edilen yaylı halk çalgıları arasındaki şekil, yapı ve de icra özellikleri bakımından ortak özellikleri tespit edilecek ve Türk dünyası yaylı halk çalgı tipleri ile Türkiye sahasında icra edilen yaylı halk çalgılarının birbirlerine olan etkileri ortaya koyularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Kastamonu Kemanesi

Türkiye sahasında, tırnak tekniği ile icra edilen yaylı halk çalgılarından olan Kastamonu kemanesi Kastamonu’nun İnebolu ve Cide yöreleri dışında yine Kastamonu’ya bağlı Azdavay, Bozkurt, Küre ve Şenpazar ilçeleri ve bazı köylerinde de müzik icra ortamlarında yaygın olarak icra edilmektedir. Kastamonu kemanesi tırnak tekniği ile icra edilmektedir. Diğer taraftan çalgının, düğünlerde, festival, dernek etkinlikleri, piknik, kır eğlencesi, asker eğlencesi, halk oyunları gibi icra ortamları yanı sıra televizyon programları, oturak alemleri ve albüm kayıtlarında da yaygın olarak icra edilmektedir. İnebol ve Cide yöresi kemaneleri arasında yapısal olarak bazı farklar olduğundan bahseden Çakmakçıoğlu, İnebol yöresinde icra edilen kemanenin toplam uzunluğunun 49 cm olduğunu, Cide yöresinde icra edilen kemanelerin ise 42 cm uzunluğunda olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan çalgının eni İnebol yöresinde 19-21 cm civarındayken, İnebol yöresinde ise kemanenin eni 15-17 cm civarındadır. Her iki yörede de çalgının derinliği 2- 2.5 cm’dir. Kastamonu kemanesinde tel olarak hayvan bağırsağı kullanılmakta olup, genel olarak çalgının gövde kısmı ve sap kısmı, köknar, erik, ladin veya dut ağaçlarından hazırlanmaktadır (Çakmakçıoğlu, 2017: 1).

Resim 1. *Kastamonu kemanesi*

Bu noktada Türkiye’de tırnak tekniği ile icra edilen bir yaylı halk çalgısının Kazakistan sahasında da icra edilen kılkobuz çalgısına benzer icra tekniği ile icra edilmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tarihi referansları

incelediğimizde bu benzerliğin Anadolu ile Kıpçak sahası arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiden ve de göçlerden kaynaklandığı söylenebilir.¹ Bu noktada, Kazak, Karakaplık ve Kırgız Türkleri tarafından icra edilen yaylı halk çalgılarının, bu kültürel, siyasi ve sosyal ilişkilerle Anadolu sahasına girdiği söylenebilir. Özellikle Kastamonu bölgesinde icra edilen kemane çalgısının varlığı ve Kastamonu'nun Karadeniz'e kıyısının olması bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Kıpçak unsurların etkisi hemen hemen Anadolu'nun her bölgesinde kendini göstermektedir. Türkiye'de hem Oğuz ve hem de Kıpçak Türk boylarının icra ettiği yaylı halk çalgılarına benzer çalgıların varlığı, bu ortak kültürel zemininin müzik aletleri boyutunda işlevsel açıdan var olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli bir durumdur.² Diğer taraftan Albert Bates Lord'a göre, yine tırnak tekniği ile çalınan "gusle" adlı yaylı çalgının Asya'dan Balkanlara gelmiş olduğu fikri de bu düşüncemizi desteklemektedir (Lord, 1995: 273-308). Yaylı çalgıların Avrupa'ya Karadeniz'in kuzeyinden geçtiği düşünülmektedir. Bu noktada, geçiş istikâmetinin Anadolu sahası üzerinden de gerçekleştiği iddiası kabul edilebilir niteliktedir. Bu noktada yine Oğuz Grubu'na dahil olan Gagavuzlar'da da, Kastamonu kemanesine benzeri bir yaylı çalgı olan "kauş" adlı bir çalgı bulunmaktadır. Kauş çalgısı üç telli bir çalgıdır ve şekil ve yapı özellikleri bakımından Kastamonu yöresinde icra edilen kemane çalgısına ve Türkiye'nin güney kesiminde icra edilen tırnak kemanesi veya Yörük kemanesi olarak da adlandırılan çalgıya benzemektedir. İcra tekniği açısından da benzer özelliklere sahip olan Gagavuzlar'ın icra ettiği Kauş adlı çalgının da Orta Asya ile olan bağlantısı açıkça görülmektedir (Çelik, 2018: 110-115).

Resim 2. Kauş³

İklık

Türkiye sahasında Teke yöresinde ve Isparta, Antalya ve Konya illerinin birleştiği Anamas yöresi olarak bilinen yaylalarda Yörükler tarafından icra edilen İklık çalgısı, günümüzde Antalya'nın Serik ve Manavgat ilçelerine bağlı köylerde icra edilmektedir (Önür, 2024: 78-82).

¹ Geniş bilgi için bakınız. Fahrettin Kırzioğlu. Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1992., İbrahim Kafesoğlu. Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar. Ankara: Ötüken Yay., 2014. , Süleyman Erkan. Kırım ve Kafkasya Göçleri. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay., 1996.

² Türk dünyası bağlamında tırnak tekniği ile icra edilen yaylı halk çalgılarının Türkiye sahasında da benzer yapılarının tespit edilmesiyle ilgili olarak Özgür Çelik'in "Batı Anadolu'da Kabak Kemane ve İcra Geleneği" adlı doktora tezine bakınız.

³ Atakan Deligöz'ün kişisel fotoğraf arşivinden alınmıştır.

Resim 3. Uğur Önür / İklık

Çalgının isminin “ok” ile çalınan, bir başka ifadeyle yay ile çalınan bir çalgı olduğunu belirtmek için ıklık şeklinde olduğunu düşünen bazı araştırmacıların yanında, iki telli olmasından dolayı bu ad ile anıldığını düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Diğer taraftan yöre icracıları tarafından çalgının isminin “ıklayan çalgı”, “ık sesini çıkaran çalgı” anlamlarından yola çıkarak bu şekilde ifade edildiği de belirtilmektedir (Gazimihal, 1958: 5-50). Diğer taraftan “ık” veya “iğ” kelimelerinden yola çıkılarak da bu çalgının bu şekilde adlandırıldığı düşünülebilir. Divan-u Lugâti’t-Türk’te “ık; iğ, kirmen, ip eğirmekte kullanılan araç” şeklinde açıklanmaktadır (Kaşgârlı, 2005: 287). Derleme Sözlüğü’nde ise, iğ terimi hakkında “değirmen taşın ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen” ve “çıkırlarda ipliğin sarıldığı demir tel” şeklinde açıklama yer almaktadır. Diğer taraftan aynı sözlükte iğlik; “kağının tekerleğine geçen uzun demir” şeklinde tanımlanmaktadır (Derleme Sözlüğü, 1974: 2508-2511). Derleme Sözlüğü’nde geçen iğ ve iğlik kelimelerinin bu anlamlarıyla Aydın, Burdur, Isparta ve Muğla yörelerinde tespit edildiği görülmektedir. Bildiğimiz üzere ıklık ve kabak kemane gibi çalgılarda çalgının diz üzerinde veya oturarak çalınırken ayağa dayayarak çalınmasını sağlayan, çalgının gövde kısmının içinden geçirilip alt kısmında dışarıya çıkarılan demir bir çubuk bulunmaktadır. Günümüzde zaman zaman ağaçtan da hazırlanan bu parça, geçmişte daha çok demirden hazırlanmıştır. Yapmış olduğumuz alan araştırmalarında halen bu kısımda demir ayak veya çubuk kullanılan kabak kemane ve ıklıklar da tespit edilmiştir. Bu demir parça, çalgının sap kısmı ile gövde kısmı olan su kabağını birleştirmeye yararken, aynı zamanda çalgının oturur vaziyette ayak bileğine dayayarak veya diz üzerinde icra edilmesini sağlamaktadır. İşte buradan hareketle, çalgının isminin demir ayağı olan anlamında “iğli” veya “ikli” gibi terimlerden yola çıkarak bu şekilde adlandırıldığı düşünülebilir. Nitekim iğ ve iğlik kelimelerinin derlendiği bölgelerin ıklık ve kabak kemane en çok icra edildiği yörelerde tespit edilmiş olması da çalgının ıklık olarak isimlendirilmesinde bu kelimelerin etkisinin olabileceğini düşündürmektedir (Çelik, 2018: 63-64).

Çalgının yapımında gövde kısmında su kabağı, sap kısmında ise geçmişte “sedir ağacı” ve “diken ardıç” ağaçlarının kullanıldığı belirtilmektedir. Uğur Önür’ün icra ettiği ıklık, Antalya ilinin Serik ilçesine bağlı Demirciler Köyü’nde yaşayan Emin Kök’e ait olan ıklık çalgısıdır. Çalgının burguluk kısmında deve ve bazı kuş türlerinin figürleri bulunmaktadır. İki burgusu olan çalgının, yaklaşık bir karış uzunluğunda tuşe kısmı bulunmaktadır. Bu tuşe kısmının altında ise bir kanat bölümü bulunmaktadır. Günümüzde icra edilen kabak kemane çalgısında şekil ve yapı özelliği olarak ayrılan en önemli özelliklerinden birisi budur. Yerel icracılar bu kanat kısmının sesi gürlendiğini ve güzelleştirdiği için yapıldığını belirtmektedir. Diğer taraftan burguluk kısmında kullanılan kuş motifi tamamlamak için de bu kanat kısmının yapıldığı da düşünülebilir. Ayrıca gövde ve sap kısmını birleştiren bir mil bulunmaktadır. Bu mil aynı zamanda çalgının ayağa dayanarak icra edilmesini sağlamaktadır. İklık çalgısının tel kısmında at kuyruğu kullanılmaktadır. Zaman zaman bağır sak kullanıldığı da görülmektedir. Gövde kısmının üzerine ise, keçi veya dana işkembesinin derisi ahşap küçük çıra çivilerle

gerilmektedir. Deri kısmının üzerinde ise çapraz şekilde duran köprü koyulmaktadır ve köprünün altına da deri üzerine iki adet delik delinmektedir. Bu deliklere “hava deliği” veya “şeytan deliği” de denilmektedir. Bu delikler çalgının sesinin daha iyi çıkması için delinmektedir. Yörede “sürgeç” olarak da adlandırılan çalgının yay kısmında da at kuyruğu kullanılmaktadır. Bu yay kısmı oldukça kavisli bir yapıdadır. Çalgının yay kısmın sürülen reçineye ise “sorguç” denilmektedir. Çalgının gövde kısmı olan su kabağı ise yörede “kevgir” olarak adlandırılmaktadır. İklik ile daha çok kadınların icra ettiği “boğaz havaları” icra edilmektedir.⁴ Diğer taraftan “Teke Zortlatmaları” olarak bilinen oyun havaları da iklik repertuarı kapsamında (Önür, 2024: 78-82).

“Batı Anadolu’da Kabak Kemane ve İcra Geleneği” adlı doktora tezimiz kapsamında 5 Aralık 2015 tarihinde yapmış olduğumuz alan araştırmalarında Ramazan Çankaya’nın ıklığının uzunluğu 70 cm olup, iki eşik arası mesafe ise 46 cm olduğu tespit edilmiştir. Çalgının tuşe kısmının gövde kısmına doğru genişlediği görülmüştür. Tuşe kısmının en üst kısmı 2.5 cm den aşağıya doğru 3 cm, 6 cm ve en alt kısmı 6.5 cm’e kadar genişlediği tespit edilmiştir (Çelik, 2018: 76). Emin Kök’ün ıklığının toplam uzunluğu ise 72 cm olup, iki eşik arası 46 cm dir. Çalgının klavye kısmı 2.5 cm’den en alt kısımda su kabağı ile birleştiği alana kadar 9 cm’ye kadar genişleyerek su kabağının içinden geçmektedir. İklik çalgısı iki telli bir çalgıdır. Ramazan Çankaya’nın ıklığında bağırsak tel kullanılırken, Emin Kök’ün çalgısına ise çelik bağlama teli takılmıştır. İkliğin gerek bağırsak tel takılmış şekli, gerekse çelik tel takılmış şeklinde de ortak nokta çalgının her iki telinin de aynı kalınlıkta olmasıdır. Görüşme yapmış olduğumuz icracılara bunun nedenini sorduğumuzda, ıklığın daha iyi ses vermesi için iki telin aynı kalınlıkta takıldığı cevabı verilmiştir. İkliğin akort şeklinde de dikkat çekici bir durum söz konusudur. Çalgının birinci teli olan en alt teli karar sesi olarak kullanılmaktadır. İkinci tel ise karar sesinin üst dörtlüsüne akortlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle birinci tel la sesine akortlanırken, ikinci tel ise la sesinin üst dörtlüsü olan re sesine akortlanmaktadır. Bu durum hem Ramazan Çankaya, hem de Emin Kök’ün çalgılarında tespit edilmiştir. Günümüzde icra edilen kabak kemane ve benzeri hemen hemen her çalgıda teller inceden kalına doğru sıralanmaktadır. En alt tel daha tiz bir frekansa akortlanırken diğer teller de birbirine oranla daha pest frekanslara akortlanmaktadır. İklik çalgısında ise bu durum diğer çalgıların tam tersidir (Çelik, 2018: 77-78).

Resim 4-5. Ramazan Çankaya'nın ıklığı

⁴ Boğaz havası, baş veya işaret parmağının adam elması olarak bilinen kısma koyularak, sesi süsleme yaptırarak icra edilmesine denilmektedir. Kadınların evlenmeden önce, çalgı çalan erkekler ile atışmak için buldukları bir şifreleme yöntemi olduğu söylenmektedir. Kaval veya iklik çalgı çalan erkek icracıya sevdasını anlattığı bir icra şeklidir.

Hegit ve Tırnak Kemane

Türkiye sahasında Türk dünyasının farklı bölgelerinde icra edilen kılıkobız çalgısı gibi tırnak tekniği ile icra edilen bir diğer yaylı halk çalgısı da “tırnak kemane” çalgısıdır. Türk dünyası bağlamında gövde kısmı armudi, çift boğumlu, oval, elips ve kayık biçimli olan bu tip yaylı çalgıların benzerlerinin Türkiye sahasında da tespit edilmesi oldukça dikkat çekmektedir. 1921 yılında Rıza Yalgın tarafından Ermenek’in Barçın yaylasında tespit edilmiş ve “eğit” veya “heğit” adıyla bilinen, gövde kısmı su kabağından hazırlanan yaylı halk çalgısı da mevcuttur (Yalgın, 1940: 37-38).

Türkiye sahasında Teke yöresi olarak adlandırılan bölgede icra edilen bu çalgılar Yörükler tarafından icra edildikleri için aynı zamanda “Yörük sazı” olarak da bilinmektedir. Tırnak kemane tellere yan taraftan tırnaklarla basılarak çalındığı için tırnak kemane adıyla anılmaktadır. Hegit ise kabak kemane gibi tellerin üzerine basılarak icra edilir. Her ikisi de ardıç ağacından yapılan çalgıların ortalama uzunlukları 50-60 cm civarındadır (Salman, 2024: 63-65).

Bayram Salman, Fethiye’de tırnak kemane olarak adlandırılan çalgıyı ilk defa babasından öğrendiğini, bu çalgının yörede özellikle Yaka köyünde gerçekleştirilen düğünlerde çalınan bir çalgı olduğundan bahsetmiştir. Bayram Salman, bu çalgının su kabağından yapılan çeşitlerini bilmediğini, gövde kısmı ağaçtan oyularak yapılan çeşitlerini icra ettiğinden söz etmiştir. Tırnak kemane gelenekte üç telli bir çalgıyken, hegit adlı çalgının dört ve beş telli olan çeşitleri de bulunmaktadır (Salman, 2024: 63-65).

Resim 6. Tırnak kemane / Hegit

Görüldüğü üzere tırnak kemane ve hegit daha önce bahsettiğimiz Kastamonu yöresinde çalınan kemane çalgısına gerek icra tekniği bakımından gerekse de şekil ve yapı özellikleri açısından oldukça benzemektedir.

Karadeniz Kemeçesi

Türkiye sahasında, Karadeniz Bölgesi’nde oldukça geniş bir alanda icra edilen “Karadeniz kemeçesi” veya “kemeç” olarak da adlandırılan yaylı halk çalgısı, kayık formunda bir gövde yapısına sahip olup, tahta kapaklı ve üç tellidir. Kemeçenin gövde kısmı, genellikle ardıç, erik ve dut ağaçlarından yapılmaktadır. Tellerin üzerine basarak icra edilen kemeçenin icra tavrı, iki tele aynı anda basılarak icra edilmesi ve yayın, aynı anda iki tele birlikte sürülmesi şeklindedir. Böylece bu çalgı ile icra edilen ezgilerde çoksesli bir duyum oluşmaktadır. Oturur vaziyette çoğunlukla iki bacağın arasına sıkıştırılarak icra edilen kemeçe, özellikle Karadeniz Bölgesi’nde icra

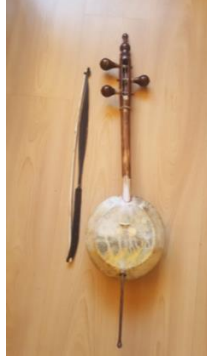
edilen “horon” olarak adlandırılan halk oyunlarına eşlik ederken ayakta icra edilmektedir. Kemeçenin akordu; birinci tel olan en alt telden itibaren “re-la-mi” şeklindedir ve farklı akortlar da çalınabilmesi için “mi, si, do, fa” gibi farklı kemeçe boyutları bulunmaktadır. Birçok kemeçe icracısı çalar söyler nitelikte icracılar oldukları için kendi ses genişliğine göre farklı tonlarda kemeçelere ihtiyaç duymaktadır. Farklı tonlar için hazırlanan kemeçelerin boyutları değişmektedir. Toplam uzunluğu ortalama 50-60 cm arasındadır. Ama hepsindeki ortak unsur, akordunun dörtlü olarak yapılmasıdır.

Resim 7. Karadeniz Kemeçesi

Bu noktada, ulaşabildiğimiz kaynaklara göre Türk dünyası bağlamında bu gövde yapısına ve icra tavrına sahip başka bir çalgı bulunmamaktadır. Vertkov, yapmış olduğu derleme çalışmalarında Karadeniz kemeçesine benzeyen bazı çalgılar tespit etmiştir. Bu çalgılar, Ermenistan bölgesinde “kemani” olarak adlandırılan çalgı ve Gürcistan bölgesinde “ardanuçi” olarak adlandırılan çalgılardır (Vertkov, 1963: 90-100). Kurt ve Ursula Reinhard, Türkiye sahasında yapmış olduğu derleme çalışmalarında kemeçe çalgısının Kuzey Doğu Türkiye’de daha çok Lazlar tarafından icra edildiğini belirtirken, özellikle bu çalgı bağlamında benzer çeşitlerinin Ermeni, Gürcülerin ve Yunan Pontuslar tarafından da icra edildiğine dikkat çekmektedir (Reinhard, 2007: 80-82). Bazı araştırmacılar kemeçenin Orta Asya’dan Anadolu’ya getirildiğini, özellikle de Kıpçak (Kuman) Türklerinin bunda etkisi olduğunu belirtirken, Alman etnomüzikolog Christian Ahrens gibi araştırmacılar ise kemeçenin polifonik (çoksesli) bir çalgı olmasından dolayı, kökeninin çoksesli müziğin olduğu yerde aranması gerektiğini, kemeçenin prototipinin 12. yüzyılda, Fransa’da yapılan bir kilise duvarında görüldüğünü belirtmektedir. Diğer taraftan Mahmud Ragıp Gazimihal’e göre de kemeçe Güney Avrupa’da danslara eşlik eden yaylı çalgılara çok benzemektedir ve büyük bir liman kenti olan Trabzon’da bulunan özellikle Ceneviz kolonileri tarafından bu çalgının yerel halka tanıtıldığını ve bu durumda batıdan doğuya gelen ilk yaylı çalgı olabileceğine dikkat çekmektedir (Duman, 2004, 25-36). Bu noktada C. Ahrens’in kemeçenin polifonik olarak icra edilmesinden dolayı çalgının kökeninin çoksesli müziğin var olduğu topluluklarda aranması gerektiği fikrini kabul etmek oldukça zordur. Çünkü, Türkiye sahasında özellikle Batman, Mardin ve Siirt dolaylarında icra edilen yöre halkı tarafından “kemeçe” olarak adlandırılan çalgı da tıpkı kemeçe gibi polifonik olarak icra edilmektedir. “Batı Anadolu’da Kabak Kemane ve İcra Geleneği” başlığını taşıyan doktora tezimizde bu konuya vurgu yapılmış ve Türkiye’nin birbirine çok uzak iki farklı bölgesinde bu durumun var olmasına dikkat çekilmiştir. Karadeniz Bölgesi’nde icra edilen kemeçe ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde icra edilen kemeçe arasında şekil ve yapı açısından ciddi bir fark olsa da icra tekniği ve icra ortamları bakımından ciddi benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Özellikle her iki çalgıda da iki tel üzerinde iki farklı perdenin aynı anda basılması ve yayın iki tele

aynı anda sürülmesi şeklinde gerçekleştirilen bir icra tekniği bulunmaktadır. Diğer taraftan her iki çalgı da bir halk oyununa eşlik etmek amacıyla ayakta çalınmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nde horon havalara eşlik etmek için kullanılan kemençe, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise özellikle Batman, Mardin ve Siirt yörelerindeki düğünlerde halay oyunlarına eşlik etmek için kullanılmaktadır. Türkiye'nin iki farklı coğrafi ve kültürel alanında birbirine oldukça benzeyen yaylı halk çalgılarının var olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, benzer kültür unsurlarının, farklı bölgelerde yeniden yaratılıp güncellenerek ve de geliştirilerek yeni icra ortamları bulunduğunu göstermektedir (Çelik, 2018: 142).

Resim 8. *Batman, Mardin ve Siirt yörelerinde icra edilen Kemençe*

Sonuç olarak, kemençe çalgısının Orta Asya'dan veya Avrupa'dan gelmiş olmasından ziyade, çalgının Karadeniz Bölgesi kültürü içinde yeniden şekil alması, dolayısıyla da gerek yöre halkı tarafından vazgeçilmez bir çalgıya dönüşmesi gerekse de Türkiye'de yaygın olarak icra edilen ve tanınan bir çalgıya dönüşmesi bu noktada çok önemlidir. Çalgının kökeni hakkında bir noktaya varmak, tıpkı çoğu çalgı da olduğu gibi oldukça zordur. Çalgıları sadece onların şekil ve yapı özelliklerine göre incelemek “metin merkezli” bir yaklaşım olacaktır. Oysa bir çalgıyı “bağlam merkezli” olarak da incelemek, o çalgıyla ilgili pek çok yeni fikir verecektir. Halk bilimi kuramlarından olan “Tarihi-Coğrafi (Fin) Kuramı”nın yanı sıra çalgının icra ortamlarını, icracılarını ve de repertuarını da göz önünde bulundurarak, “Bağlam/İcrâ (Performans) Merkezli Kuram ve Yöntemler”in ışığında çalgılar hakkında araştırma yapmak daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Kemençe

Batman, Mardin ve Siirt yörelerinin müzik pratiklerinde oldukça yaygın olarak kullanılan ve yöre müzisyenleri tarafından kemençe olarak adlandırılan çalgı, üç tellidir ve en alt telden itibaren akordu “re-la-mi” şeklinde yapılmaktadır. Tıpkı Karadeniz kemençesi gibi tellerin üzerine basarak icra edilen kemençenin icra tavrı, iki tele aynı anda basılarak icra edilmesi ve yayın, aynı anda iki tele birlikte sürülmesi şeklindedir. Bu şekilde iki sesli bir duyum ile icra edilen kemençe, Batman, Mardin ve Siirt yörelerinin düğünlerinde yaygın bir şekilde icra edilmektedir. Gelenek içinde erkekler tarafından icra edilen kemençe icracıları, çalar söyler niteliktedir.

Mardin doğumlu olan kemençe icracısı Kazım Keklik ile yapmış olduğumuz kişisel görüşmede, Mardin düğünlerinin vazgeçilmez bir çalgısı olduğunu belirtmiştir. Keklik, kendi kemençesinin Mardin Nusaybin'de yaşayan bir usta tarafından yapıldığını belirtmiştir. İzmir Kadifekale'de yaşayan Kazım Keklik, başta İzmir olmak üzere, Türkiye'nin her yerinde ve yurtdışındaki düğünlerde kemençe çalarak geçimini sağlamaktadır. Aile bireylerinden kemençe çalmayı öğrendiğini belirten Kazım Keklik, kemençenin gövde kısmının ceviz ağacından, sap kısmının kaysı ağacından yapıldığını, gövde kısmının üzerine ise balık derisi gerildiğini belirtmiştir.

Düğünlerde halayları hem çalıp hem de söyleyen Kazım Keklik çalar söyler bir icracı olup, düğünlerde kemençeyi ayakta icra etmektedir. Düğünlerde kemençenin sesini yükseltmek için ses gövdesinin iç kısmına derinin alt tarafından manyetik yapıştırılmıştır (K. Keklik ile kişisel görüşme, 2024, Eylül 2, İzmir).

Resim 9. Kazım Keklik / Kemençe

Toplam uzunluğu 75 cm olan kemençenin, ceviz ağacından oyulan gövde kısmı 13 cm olacak şekilde açılmıştır. Deri kısmı üzerinde köprüsü bulunan kemençenin üst eşiği yerine ip bağlanmıştır. Üst eşik ve köprü arasındaki mesafe 30 cm'dir.

Bas Kemane

Türkiye'de icra edilen ve kabak kemane çalgısının ailesini oluşturmak için üretilmiş olan bas kemane çalgısına benzer ilk örnek, bas kemane yapımcısı Arslan Akyol'a göre Osmanlı döneminde 18. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Bu çalgı, Avrupalı gezginlerin seyahatnamelerinde büyük gövdeli, iki telli yaylı çalgılar "Violino Turshesco" (ayaklı kemane) şeklinde kayıt altına alınmıştır. Seyahatnamelerde adı geçen çalgının, sap kısmında perdeler bağlanmış, uzun saplı ve gövde kısmına deri gerilmiştir ve iki telli bir yaylı çalgıdır (Aksoy, 2003, 97).

Cumhuriyet sonrası Türkiye sahasında kabak kemane ailesinin oluşturulması için bas kemane ile ilgili ilk çalışmalar İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde yer alan konservatuvarda Cafer Açın tarafından yapılmıştır. Cafer Açın belli bir standart yakalayabilmek için su kabağı yerine yaprak tekne olarak da bilinen ağaç dilimlerden hazırlanan gövde yapısı ile bu çalgıyı hazırlamıştır. Daha sonra Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Çalgı Yapımı Bölümü öğretim görevlisi Veyis Yeğin tarafından bas kemane denemeleri yapılmıştır (Akyol, 2024: 63-65). 1990'lı yıllarda da Uşak'ta yaşayan kabak kemane yapımcısı Halil Çelik tarafından "basname" olarak adlandırılan çalgı yapılmıştır (Ekici ve Çelik, 2009: 232-240). 1992 yılında da aynı zamanda kabak kemane yapımcısı ve icracısı olan Arslan Akyol tarafından bas kemane çalgısı tasarlanmıştır. Arslan Akyol bu çalgıyı TRT programlarında kullanmaya başlamıştır. Arslan Akyol'un hazırladığı bas kemane ses kutusu yaprak tekniğiyle yapılmış ağaç gövdedendir. Sap kısmında akça ağaç kullanan Akyol, çalgının tuşe kısmında ise abanoz veya gül ağacı gibi sert ağaçları tercih etmiştir. Çalgının gövde kısmında ise, balık, teke veya oğlak derisi kullanan icracı, derininin de germe işlemi yapılabilmesi için vidalar ile gövde kısmına tutturmuştur. Burgu kısmında ise daha rahat akort yapılabilmesi için ağaç burgu yerine metal burgu tercih etmiştir. Tel olarak da viyolonsel teli kullanmıştır. Diğer taraftan oturarak icra edildiği için, ayarlı uzayıp kısalabilen bir ayak (pick) de kullanılmıştır. Çalgının gövde kısmı ve sap kısmının birleştiği yere ise icracının çalgının sesini daha iyi

duyabilmesi için, gövde kısmı üzerine delikler açılmıştır. Bas kemane akordu en ince tel olan birinci telden itibaren (re-la- re- la) şeklindedir ve tuşe kısmına perdeler bağlanmıştır (Akyol, 2024: 61-62).

Resim 10. Arslan Akyol / Bas Kemane

Resim 11. Halil Çelik yapımı Basname ve Kabak kemane

Halil Çelik tarafından yapılan basname çalgısının gövde kısmında özel yetiştirilmiş olan oldukça büyük bir su kabağı kullanılmıştır. En geniş noktasında çapı 90 cm olan su kabağının ağzı 20 cm açılmış ve bu kısma oğlak derisi gerilmiştir. Toplam uzunluğu 100 cm olan basnamenin, üst eşik ve köprü arasındaki mesafesi 35 cm'dir. İki eşik arası mesafenin bu ölçülerde olması kabak kemane çalan her icracının da bu çalgıyı çalabilmesine sebep olduğu için, bu ölçüler diğer kabak kemane yapım ustaları tarafından da kullanılmış ve yaygınlaşmıştır. Kabak kemanenin bir oktav altında bir ses genişliğine sahip olabilmesi için çello teli takılarak icra edilen bu çalgı, iki bacak arasında sıkıştırılarak ya da katlanabilir ayaklığı sayesinde çello gibi yere dayanarak da icra edilebilmektedir. Kabak kemaneyle aynı akort şekline sahip olan basname, Halil Çelik tarafından Türk halk müziği çalgıları içinde bas ses ihtiyacını karşılayabilmek için yapılmıştır. Basname, kabak kemaneyle göre daha bas karaktere sahiptir ve bu ses rengi sayesinde birden fazla icracının yer aldığı kabak kemane topluluklarında verimli bir şekilde kullanılmaktadır. 24.05.2018 tarihinde Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı'nda gerçekleştirilmiş olan "Kabak Kemane Kent Beşlisi" adlı dinletide, dört kabak kemane ve bir basname icracısından oluşan topluluğun konserinde icra edilmiştir.⁵ Diğer taraftan bazı albüm kayıtlarında ve sahne performanslarında da kabak kemane icracıları tarafından basname çalgısı icra edilmektedir.

Kabak Kemane

Kabak kemane, Türkiye'de geleneksel Türk halk müziği icralarında kullanılan yaylı halk çalgısıdır. Kabak kemane gövde kısmı, sap kısmı ve yay kısmı olmak üzere üç ana parçadan oluşmaktadır. Gövde kısmı olan su kabağının yetiştirilme aşaması ve kurutulduktan sonra yapıma hazır hale gelme aşamalarından sonra, su kabağı daha önceden hazırlanan sap kısmıyla birleştirilir. Daha sonra gövde kısmı üzerine bir başka ifadeyle ses kutusu olan su kabağı üzerine deri gerilir. Sap kısmının üzerine burgular takılır, alt eşik, üst eşik ve köprü hazırlanarak çalgıya monte edilir. Çalgının gövde kısmı üzerine ve sap kısmı üzerine tercihen çeşitli süslemeler yapılır ve telleri

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=ocmgtPOQQjw> (Erişim tarihi: 05.07.2024)

takılır. Kabak kemanenin üçüncü ana parçası olan yay kısmının yapım aşaması da tamamlanınca çalgı icra edilmeye hazır hale gelmiş olur.

Gövde kısmında su kabağı, sap kısmında ise genellikle gürgen, akçağaç, ihlamur veya çam ağacı tercih edilir. Çalgının tuşe kısmında paduk, venge, pelesenk, abanoz veya maun ağacı gibi sert ağaçlar kullanılmaktadır. Su kabağı yetiştirildikten sonra ve kurutulduktan sonra, su kabağın büyüklüğüne göre ağzı 8-12 cm çapında açılır ve bu kısma deri gerilir. Deri kısmında eskiden “tavşan derisi”, “sincap derisi” veya “kuzu derisi” kullanılırken, günümüzde daha çok “dana kalbi zarı”, ‘oğlak derisi’ veya ‘balık derisi’ kullanılmaktadır. Bazı ustalar sap kısmını yekpare şeklinde su kabağının içinden geçirirken, kimi ustalar ise sap kısmını su kabağına, bir oklava veya demir parça ile tutturmaktadır. Gövde kısmının altından yaklaşık 8 cm dışarı çıkan bu kısım çalgının diz üzerinde çalınmasını sağlamaktadır. Üst eşik ve köprü arası mesafe 31, 32 veya zaman zaman da 33 cm olan kabak kemanenin toplam uzunluğu ortalama 70 cm civarındadır. Çalgının köprü ve üst eşik kısmında, şimşir, vengi, abanoz ve akçağaç gibi sert ağaçlar kullanılmaktadır. Geçmiş dönemlerde ağaç burgu kullanılırken, günümüzde akort yaparken kolaylık sağladığı için daha çok metal burgu tercih edilmektedir. Elimizde bulunan kaynaklara ve yapmış olduğumuz alan araştırmalarına göre, kabak kemanenin en eski şekli iki telli olup, üç telli şekli de bazı yörelerde halen icra edilmektedir. Gerçekleştirmiş olduğumuz alan araştırmalarında Antalya’nın Serik ilçesine bağlı Demirciler ve Yumaklar köyünde ıklık olarak da adlandırılan iki telli çalgının günümüzde de icra edilmekte olduğunu, üç telli kabak kemanelerin ise halen Aydın’ın İncirliova ilçesinde ve İzmir’in Tire ilçesinde icra edilmekte olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde kabak kemanenin icra edilen en yaygın şekli dört telli olan şeklidir. Dört telli kabak kemanelerin akordu en ince tel olan birinci telden itibaren re-la-re-la şeklindedir. İki telli şeklinde at kılı ve kuzu bağırsağı kullanılan çalgının, üç telli ve dört telli şekillerinde çelik tel kullanılmaya başlamıştır. Bu teller çelik bağlama telidir. Kabak kemanenin birinci teli olan en ince re telinde 0.20 bağlama teli, bir üstündeki ikinci tel olan la telinde 0.30 bağlama teli, üçüncü tel olan re telinde ince sırma bağlama teli ve dördüncü tel olan la telinde ise kalın sırma bağlama teli takılmaktadır (Çelik, 2017: 155-166). Kabak kemanenin bir kalın tel daha eklenerek oluşturulan beş telli şekli, Türkiye sahasında ilk defa 1990’lı yıllarda kabak kemane yapımcısı Halil Çelik tarafından yapılmıştır ve günümüzde beş telli şekli de icra edilmektedir (Ekici ve Çelik, 2009: 232-240). Kabak kemanenin yayı yaklaşık 60 cm uzunluğundadır. Yay yapımında gürgen, gül ağacı veya maun ağaçları tercih edilirken, yayın kıl kısmında at kılı veya misina tercih edilmektedir.

Kabak kemane kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemde Batı Anadolu’nun dağ köylerinde Yörükler tarafından icra edilen bir çalgıyken, 1950’li yıllardan itibaren özellikle TRT radyoları sayesinde diğer bölgelerde yaşayan insanlar tarafından da tanınmış ve böylece yaygınlaşmıştır. Yerel ortamı olan Batı Anadolu’nun dağ köylerinde yaşayan Yörükler tarafından yerel icra ortamlarında ve de yerel repertuarın icrasında icra edilen çalgı, TRT sayesinde köy ortamından kent ortamına taşınmış ve ulusal anlamda tanınan bir çalgı haline gelmiştir. Bu sayede çalgının repertuarı genişlemiş, çalgının şekil ve yapı özelliklerinde de birtakım değişimler yaşanmıştır. Köy ortamından kent ortamına taşınan ve böylece yerelden ulusala bir çalgı haline dönüşen kabak kemane repertuarının yerelden ulusala, ulusaldan evrensele doğru genişlediği görülmektedir.⁶

Çalgıyı öğrenme süreci, gelenek içinde genellikle usta çırak ilişkisiyle sürdürülmüştür. Gelenek içinde eğitiminin çoğunlukla babadan oğula veya aile içinde amca, dayı gibi aile bireyleri tarafından aktarıldığı

⁶ Kabak kemane ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye, Özgür Çelik’in “Batı Anadolu’da Kabak Kemane ve İcra Geleneği” başlıklı doktora tezinden ulaşabilirsiniz.

görülmektedir. Ayrıca, yerel icracıların çoğunluğunun müziğe ilk olarak bağlama çalarak başladıkları, daha sonrasında kabak kemane çalmaya başladıkları dikkat çekmektedir. Bu yerel icracılar herhangi bir okulda veya kurumda kabak kemane eğitimi ve müzik eğitimi almadıkları için çoğunlukla nota bilmemektedir (Çelik, 2018: 171-212). Yerel ortamındaki gelenek içinde kabak kemane icracılarının erkek olduğu görülmektedir. Günümüzde özellikle konservatuvarlar, güzel sanat liseleri, halk eğitim merkezleri, özel müzik kursları ve kitle iletişim araçları sayesinde bayan icracıları da yetişmeye başlamış ve nota okumayı bilen erkek ve kadın kabak kemane icracıları yetişmeye başlamıştır. Diğer taraftan kent ortamında profesyonel kabak kemane icracılarının da hemen hemen hepsinin müziğe başladıkları ilk çalgılarının bağlama olduğu görülmektedir.

Kabak kemanenin yereldeki icra ortamlarının çoğunlukla köy kahvelerinde gerçekleştirilen sohbet ortamları, zaman zaman düğünler ve özel eğlence ortamları olduğu tespit edilmiştir. Bu icra ortamlarından kabak kemane eşlik eden çalgılar genellikle bağlama, kaval ve ritim çalgılarıdır. Günümüzde hemen hemen her yörede icra edilen bir çalgı haline dönüşen kabak kemane, çok daha geniş çalgı toplulukları içinde yer almaya başlamıştır. Kabak kemanenin yerel yapımcıları ve icracıları, kabak kemane çalarak veya satarak geçimlerini sağlayamadıkları için mutlaka ikinci bir işe sahiptirler. Bu yerel yapımcılar ve icracıların geçim kaynakları çoğunlukla çiftçilik, hayvancılık veya farklı iş kollarıdır. Kabak kemane kent ortamına taşınmasıyla birlikte, kabak kemane icracılığı ve yapımcılığı profesyonel bir iş kolu haline dönüşmüştür.

Resim 12. Kabak Kemane

Kabak kemane, günümüzde kurumsal anlamda, TRT ve Kültür Bakanlığı bünyesinde yer alan Türk halk müziği topluluklarında görev yapan profesyonel kabak kemane sanatçıları tarafından icra edilmektedir. Diğer taraftan geleneğin bir sonraki kuşaklara aktarımında oldukça önemli bir görev üstlenen, Türk müziği eğitimi veren konservatuvarlarda, bazı güzel sanatlar liselerinde ve halk eğitim merkezlerinde, kabak kemane eğitimi, öğretim elemanları ve öğretmenler tarafından sürdürülmektedir.

Keman

Keman bilindiği üzere hemen hemen tüm Dünya'da icra edilen bir yaylı çalgıdır. Türkiye sahasında da icra edilen bu çalgının yerel halk müziği icracıları tarafından da icra ediliyor olması oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda, bu yerel icracıların kemani çoğunlukla diz üzerinde veya iki bacak arasına sıkıştırarak çalıyor olması da sadece Türkiye sahasında ve Türk dünyasının bazı bölgelerinde görülmektedir.

Kemanın Türk müziğine girişi ile ilgili bilgiye ulaşabildiğimiz kaynak, Bülent Aksoy'un "Avrupalı Gezinlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki" adlı eseridir. Bülent Aksoy, kemanın Türk Müziği'ne girişinin, Avrupalı gezgin Charles Fonton'dan öğrenildiğini belirtmekte ve Batı kemanının doğuya Kör Yorgi tarafından getirildiğini söylemektedir. Aksoy, Fonton'dan on altı yıl sonra, 18. yüzyılda Türkiye'ye gelen Avrupalı gezgin Blainville'nin o zamanki kemancının da kör olmasına rağmen çok usta olduğunu belirttiği düşünülürse, kemanın incesaza ve saray fasıllarına Kemani Kör Yorgi tarafından sokulduğu fikrini kabul etmektedir. Kemanının Osmanlı musikisine girişi hakkında, Fonton ve Blainville'in kitaplarından daha eski bir belge ise 1737-1742 yılları arasında İstanbul ve İzmir'de bulunan İsviçre'li ressam Liotard'ın çizdiği "Keman Çalan Türk Musikiciler" adlı resimdir. Bu resim muhtemelen Yorgi'den önce meyhanelerde çalan kemancıları canlandırmaktadır (Aksoy, 2003: 106).

Kemanın Türkiye'de yerel icracılar tarafından icra edilmesiyle ilgili bilgi veren Halil Bedii Yönetken, 1940'lı yıllarda Isparta, Burdur, Antalya ve Muğla'da yapmış olduğu derleme çalışmalarında Eğridir ve civarında Avrupa kemanına "gırbız kemane" dendiğini belirtmektedir. Bu bölgede "gırbız kemane" olarak adlandırılan çalgının, keman gibi göğse dayanarak değil, kemeçe gibi diz üzerinde çalındığını bildirmiş ve kemana bu bölgede "gırbız kemane" denilmesinin nedeninin, çalgının Kıbrıs'tan gelmiş olmasıyla ilgili olabileceğinin tartışılması gerektiğini belirtmiştir (Yönetken, 2006:132). Bu konu hakkında, Erol Parlak'ın eserinde yer alan, Özcan Seyhan'ın Ahmet Duman'dan edindiği bilgi de dikkat çekicidir; "*Halen köylülerin dize koyarak çaldığı batı kemanına kıızıyor. Biz eskiden dırnak kemesi çalardık, bu Gırbız kemesi çıkaktı beri terkettik dırnak kemesini. Gırbız kemesi nereden çıktı diye sorduğumda da, beyim padişahlar zamanında Gırbız alınınca bizim aşiretlerle doldurmuşlar orayı, dönüşlerinde Gırbız'dan getirmişler bu kemesi, biz onun için buna Gırbız kemesi deriz.*" (Parlak, 2000: 12-13).

Görüldüğü üzere farklı nedenlerden dolayı bazı halk çalgıları yerine, o dönem için daha çok tanınan, satın alınarak üretim aşaması ile uğraşmadan elde edilebilen, teknik ve fiziksel açıdan halk çalgılarına göre icracılar için çeşitli kolaylıklar sağlayan çalgılar tercih edilmeye başlamıştır. Bazı keman icracılarının kemanlarını dizinin üzerinde çalması da bu noktada, bu icracıların daha önceleri başka bir yaylı çalgı çaldığını ve zamanla keman çalmaya başladıklarını göstermektedir.

Bu duruma en güzel örneklerden birisi Abdullah Sezer'dir. Batı Anadolu'da Kabak Kemane ve İcra Geleneği adlı doktora tezimiz kapsamında yapmış olduğumuz alan araştırmalarında görüşme yaptığımız Abdullah Sezer, çiftçilikle uğraşmaktadır ve bir dönem Burdur iline bağlı Güvenli Köyü'nün muhtarlığını da yapmıştır. Zaman zaman düğünlerde de çalan Sezer, çalgıyı genelde evde çalmaktadır. Aynı köyde Hüseyin Köse de kabak kemane çalan icracılar arasındadır, fakat keman çalgısını daha yanık ve içli bulduğu için çoğunlukla keman çaldığını belirtmiştir. Abdullah Sezer de kemanın sesini daha güzel bulduğu için kabak kemane yerine keman çaldığını söylemiştir (Çelik, 2018: 199). Bu durum yukarıda da bahsettiğimiz üzere keman çalgısından önce yörede yerel müzisyenler tarafından başka bir yaylı halk çalgısının icra edildiğini, fakat sonraki yıllarda bu çalgılar yerine keman çalınmaya başladığını göstermektedir.

Resim 13. Abdullah Sezer / Keman

Halil Bedi Yönetken de Elazığ derlemelerinde karşılaştığı kaynak kişilerin eskiden düğün alaylarında kemençe gibi çalınan kemandan söz ettiklerinden bahsetmektedir. Bu bilgi de o yıllarda kemandan önce yöre halkı tarafından üretilen ve diz üzerinde çalınan bir yaylı çalgının var olabileceğini göstermektedir. Günümüzde ise bu bölgelerdeki icracılar, yaylı çalgı olarak keman çalmakta olup, çalgıyı bazı icracılar diz üzerinde icra ederken, kemana boyun bölgesinde tutarak icra eden icracılar da görülmektedir. Günümüzde Türkiye'nin farklı yörelerinde yerel müzisyenler tarafından keman çalgısı etkin olarak icra edilmektedir. Özellikle, bozlak uzun hava türünün icra edildiği Kırşehir, Kırıkkale / Keskin gibi yörelerin vazgeçilmez çalgılarından olan keman çalgısı, yine bir uzun hava türü olan barakların icra edildiği Adıyaman, Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa gibi yörelerin yerel müzisyenleri tarafından da yaygın olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan Elazığ yöresinin vazgeçilmez yaylı halk çalgılarından olan keman, Aydın, Burdur, İzmir ve Muğla gibi bölgelerde yöre müzisyenleri tarafından özellikle zeybek icrasında kullanılmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de günümüzde icra edilen yaylı halk çalgılarının Kastamonu kemanesi, ıklık, hegit, tırnak kemane, bas kemane, Karadeniz kemençesi, kemençe (Batman, Mardin ve Siirt bölgelerinde icra edilen kemençe), keman ve kabak kemane olduğu görülmektedir. Bu çalgılardan, kabak kemane haricinde hepsi kendi yörelerinin geleneksel müzik pratiklerinde icra edilirken, kabak kemane ulusal bir çalgı haline gelerek her yörenin eserinin seslendirildiği bir çalgıya dönüşerek repertuarı oldukça genişlemiştir. Kabak kemane haricinde bütün bu çalgıların erkekler tarafından icra edildiği görülmektedir. Özellikle konservatuvarlarda kabak kemane eğitiminin veriliyor olması kadın kabak kemane icracılarının yetişmeye başlamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kabak kemane dışında nadiren konservatuvarda eğitimi verilen diğer bir yaylı halk çalgısı da Karadeniz kemençesidir. Günümüzde bu iki yaylı halk çalgısı dışında Türk müziği eğitimi veren konservatuvarların Türk halk müziği ana sanat dallarında diğer yaylı halk çalgıların eğitimi verilmemektedir. Bu da diğer yaylı halk çalgıların yaygınlaşmasında bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaylı halk çalgılarının konservatuvarlarda eğitiminin verilmesi bu çalgıların yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan kabak kemane ve Karadeniz kemençesi çalgıları dışında, TRT ve Kültür Bakanlığı koroları gibi kurumsal alanlarda diğer yaylı halk çalgılarını icra eden sanatçıların istihdam edilmemesi de bu yaylı halk çalgılarının yaygınlaşmasının önünde bir engeldir. Eğer bu çalgılarda kurumsal alanlarda yer almaya başlarsa, gelecek kuşaklara bu çalgıların aktarılabilmesi ve bu çalgıların icra geleneğinin sürdürülmesi mümkün olacaktır.

Türkiye’de icra edilen yaylı halk çalgılarının hangi yörelerde icra edildiği hakkında bilgi verecek olursak; özellikle Karadeniz Bölgesi’nin geleneksel müzik repertuarının vazgeçilmez çalgısının kemençe olduğu görülmektedir. Keman çalgısı Elazığ, Kırşehir, Kırıkkale/ Keskin, Şanlıurfa, Gaziantep ve zeybek icrası yapılan Aydın, Burdur, İzmir ve Muğla gibi yörelerin yerel icracıları tarafından icra edilen bir çalgıdır. Diğer taraftan Kastamonu kemanesi, Kastamonu yöresinin, İklik ise Antalya’nın Serik ilçesinin müzik pratiklerinin çalgısı olarak yerel çalgılar olarak varlıklarını sürdürmektedir. Yine Hegit ve tırnak kemane daha çok Fethiye dolaylarında yerel icracılar tarafından icra edilirken, kemençe çalgısı ise daha çok Batman, Mardin ve Siirt bölgelerinin geleneksel müzik pratiklerinde icra edilmektedir. Bütün bu yaylı halk çalgılarında kabak kemane hariç karşımıza çıkan en önemli nokta, bu çalgıların daha çok sadece ait oldukları yöre müziklerinde ve yöre müzisyenleri tarafından icra edilmesidir. Yine kabak kemanenin daha bas ses karakterine sahip olan basname veya bas kemane olarak da adlandırılan çalgı da zaman zaman profesyonel kabak kemane icracıları tarafından icra edilmektedir.

Türkiye’de icra edilen yaylı halk çalgılarını icra tekniği bakımından sınıflandırdığımızda iki tür icra tekniğine sahip yaylı halk çalgılarının varlığı görülmektedir. Birinci gruptaki yaylı halk çalgıları tellerin üzerine basılarak icra edilirken, ikinci grupta olan yaylı halk çalgıları ise tırnak tekniği olarak bilinen, tellerin telin yan tarafından tırnakla itilmesiyle icra edilen yaylı halk çalgıları olduğu görülmektedir. Tellerin üzerine basılarak icra edilen yaylı halk çalgıları, kabak kemane, iklik, keman, Karadeniz kemençesi, kemençe ve hegit çalgısıyken, tırnak tekniği ile icra edilen çalgılar ise Kastamonu kemanesi ve tırnak kemane çalgılarıdır.

Tırnak tekniği veya tellerin üzerine basılarak yapılan icra tekniği yanında, Türkiye sahasında icra edilen yaylı halk çalgılarında genel olarak icra tavrı bağlamında da iki grup icra tavrından bahsetmek mümkündür. Kabak kemane, iklik, keman, hegit, Kastamonu kemanesi ve tırnak kemane tek sesli olarak bir başka ifadeyle çoğunlukla her telin üzerine ayrı ayrı basılarak icra edilirken, iki ayrı telin üstündeki perdelere aynı anda basılarak icra edilen yaylı halk çalgıları da bulunmaktadır. Polifonik bir duyum oluşmasına neden olan bu icra tavrı, sürekli olarak çift telde iki ayrı sesin aynı anda basılmasıyla yapılır ve bu icra tavrı Karadeniz kemençesi ve Batman, Mardin ve Siirt yörelerinde icra edilen kemençe çalgısında karşımıza çıkmaktadır. Şekil ve yapı bakımından kabak kemaneye benzer yapıda olan kemençe çalgısı bu icra tavrı bakımından ise Karadeniz kemençesine benzemektedir. Tıpkı Karadeniz kemençesi gibi üç telli olan bu çalgının akort şekli de Karadeniz kemençesi gibi en alt telden itibaren re-la-mi şeklindedir. İki farklı tel üzerinde yer alan, dörtlü aralıktaki perdelerin aynı anda basılmasıyla icra edilen bu iki çalgıda da polifonik bir duyum vardır. Örneğin la eksenli bir eser icra edilirken, ikinci parmakla hem do perdesine, hem de üçüncü telde olan sol perdesine aynı anda basılmaktadır.

Türkiye’de icra edilen yaylı halk çalgılarının hemen hemen hepsinde tellerinin dörtlü aralıkta akortlandığı görülmektedir. Hatta Türkiye’de yerel icracılar tarafından icra edilen keman çalgısının da akort şekli çoğunlukla bu şekildedir. Evrensel olarak en alt teli mi olan kemanın, bazı yerel icracılar tarafından en alt telinin akordunun zaman zaman re sesine akortlandığı görülmektedir. Ayrıca, özellikle Kırşehir ve Kırıkkale / Keskin bölgelerindeki keman icracılarının üçüncü tel olan re telinde karar veren icralarında, ikinci teli sol sesine akortladıkları da görülmektedir. Yine bu akort şeklinin de dörtlü olduğu dikkat çekicidir. Teller arasındaki dörtlü akordun tercih edilmesinin nedeninin, Türk halk müziği repertuarındaki eserlerin makamsal dizilerinden, yöresel çalım tavrından, bazı motiflerin re la aralığında daha kolay yapılmasından ve de eserlerin genellikle re perdesine transpoze edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Diğer taraftan icracıların re la re la şeklindeki akorda olan alışkanlıkları da bu dörtlü akort şeklinin yaylı halk çalgılarının çoğunda korunmasına neden olduğu düşünülebilir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklara ve de icracılara göre Türkmenistan ve Özbekistan gibi bölgelerde icra edilen yaylı halk çalgılarında da bu akort şekli görülmektedir. Bu durum da dörtlü akort şeklinin diğer bazı Türk boyları tarafından da tercih edildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Akyol, A. (2024). Bas Kemane ve İcrası. Ö. Çelik, M. Duranlı (Ed). 1. Uluslararası Türk Dünyası Halk Çalgıları Sempozyumu: Yaylı Çalgılar Bildirileri içinde (63-65. ss.). İzmir.
(<https://konservatuvar.ege.edu.tr/files/konservatuvar/icerik/Bildiriler.pdf>)
- Çakmakoğlu, B. (2017). *Kastamonu Yöresi Geleneksel Müzik Pratiklerinde Kemâne*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Anabilim Dalı Duyusal Tasarım Doktora Programı, İzmir.
- Çelik, Ö. (2017). “Kitle İletişim Araçları Sayesinde Yerelden Ulusala Taşınan Bir Çalgı: Kabak Kemane”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/1 Yaz 2017, s. 155-166.
- Çelik, Ö. (2018). *Batı Anadolu'da Kabak Kemane ve İcra Geleneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Duman, M. (2004). *Kemençemin Telleri*. İstanbul: Trabzon Araştırmaları Merkezi Vakfı yay.
- Ekici, M., Çelik, Ö. (2009). “Bir Kabak Kemane Yapım Ustası. Halil Çelik”, *Halk Müziği Çalgıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları No:8, ss. 232-240.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yay.
- Gazimihal, M. R. (1958) . *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İkliğ*. Ankara: Ses ve Tel Birliği Yay.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Ötüken Yay.
- Kâşgarlı, M. (2005). *Dîvânu Lugâti 't-Turk* (Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Lord, A. B. (1995). “Orta-Asya ve Balkan Destanları Arasındaki İlişkiler” (Çev. Metin Ekici), *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Ankara: AKM yay., ss. 273-308.
- Önür, U. (2024). İklik ve İcrası. . Ö. Çelik, M. Duranlı (Ed). 1. Uluslararası Türk Dünyası Halk Çalgıları Sempozyumu: Yaylı Çalgılar Bildirileri içinde (78-82. ss.). İzmir.
(<https://konservatuvar.ege.edu.tr/files/konservatuvar/icerik/Bildiriler.pdf>)
- Parlak, E. (2000). *Türkiye'de El ile (şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri*. Ankara: KTB Yay.
- Reinhard, K.-U. (2007). *Türkiye'nin Müziği Cilt II Halk Müziği* (Çev. Sinemis Sun). Ankara: Sun Yayınevi.
- Salman, B. (2024). Hegit, Tırnak Kemane ve İcrası. . Ö. Çelik, M. Duranlı (Ed). 1. Uluslararası Türk Dünyası Halk Çalgıları Sempozyumu: Yaylı Çalgılar Bildirileri içinde (63-65. ss.). İzmir.

(<https://konservatuvar.ege.edu.tr/files/konservatuvar/icerik/Bildiriler.pdf>)

TDK (1974). Türkiye’de Halk Ağzında Derleme Sözlüğü VII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Vertkov, K. vd. (1963). *Atlas Muzikalnih Instrumentov Narodov*. SSSR. Moskova.

Yalgın, R. (1940). *Cenupta Türkmen Çalgıları*. Adana: Seyhan Basımevi.

Yönetken, H. B. (2006). *Derleme Notları I. Kitap*. Ankara: Sun Yayınevi.

Kişisel Görüşmeler

Keklik, K. (2024, Eylül 2). Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı, İzmir.